

Lakatos Ágnes

Formatan II. – Rondóforma

A követelménymodul megnevezése:

Zenész alapmodul

A követelménymodul száma: 1436-06 A tartalomelem azonosító száma és célcsoportja: SZT-010-50

RONDÓFORMA

ESETFELVETÉS – MUNKAHELYZET

A zenei műalkotás technikai elemzésének a célja, hogy értelmi úton, fogalmak közvetítésével tudatossá tegye a műalkotás szerkezetét. A szerkezet ismerete nélkül sem az előadóművész sem a hallgató nem tudja teljességében tudomásul venni, élvezni a műalkotást. A hallgató is csak akkor foghatja fel a művet minden vonatkozásban, ha a zeneszerző tervének technikai megvalósításáról értelmileg is tudomást vesz.

SZAKMAI INFORMÁCIÓTARTALOM

1. A rondó

A rondó / franciásan "rondeau", olaszosan "rondo" / – a XVIII.– XIX: század egyik uralkodó zenei formája –, olyan verses, énekelt, vagy hangszeres műformák gyűjtőneve, amelyek egy zárt formai egység / strófa refrén, ritomell / és annak többszöri visszatérései közé iktatott különféle anyagú formai egységek egymás közti váltakozásából vannak összetéve. Tehát a kezdőtéma refrén jellegű, legalább kétszeri visszatérése, azaz a rondó dallam megjelenései közé epizódok kerülnek.

Epizód = "közbeiktatás". Refrénszerűen visszatérő főtémából épülő műveknél a közbülső tagok, új zenei anyagok hordozói, egyúttal a kontraszt szerepét is betöltik.

Rondónak minősülnek azok az összetett zenei formák, amelyekben egy zárt téma és annak visszatérései kevésbé zárt közjátékokat, illetve epizódokat fognak közre. A rondóforma abban különbözik más összetett zenei formáktól, hogy a tétel zárt első része a többszöri visszatérés folytán a téma szerepét tölti be, továbbá, hogy a közjátékok illetve epizódok alkata nyitottabb, mint a témáé. A téma és visszatérései mint pillérek a háromtagú forma középső tagjához hasonló formai funkciót betöltő füzérekkel váltakoznak.

2. A párizsi rondó

A rondóformának a bécsi klasszikusok zenéjében kialakult változatai csak körvonalakban vezethetők vissza a francia barokk operákból ismert rondóformákra, melyek kialakítása az olasz Lully nevéhez fűződik. Az ő kezdeményezése a "Couperin – rondó" – ként ismert párizsi rondó típusához vezetett, ez a típus később a "nagy" Couperin / Francois, 1668 – 1733 / szövegtől és tánctól elszakad, tisztán hangszeres zenéjében érte el virágzását.

A párizsi rondóban a főhangnem tonikáján záró, periódus-szerkezetű anyag tölti be a téma szerepét. Ennek két vagy több változatlan – ritkábban figurált – visszatérése fogja közre a "Couplet" / ejtsd: kuplé = hozzákapcsolt szófa / elnevezésű, jórészt a téma motívum anyagához kapcsolódó közjátékokat. A "Rondeau" alcím ekkor még nem a tétel mozgásjellegét jelöli: gyors, és lassú, könnyed és súlyos anyagú rondók egyaránt előfordulnak, míg az anyag jellegére a program szerű, részben balett-vonatkozású főcímekek utalnak. A "Rondeau" alcím elég volt ahhoz, hogy a tétel témájának refrén-szerű visszatéréseit nem kellett valamennyi közjáték után újra leírni, hacsak nem variált visszatérésre került a sor. A közjátékok terjedelme és harmóniai alkata rendkívül változatos, de közös bennük, hogy előzményt feltételeznek és folytatást igényelnek: a téma anyagát szekvenciázva és közjátékként más-másfelé modulálva szövik tovább, majd a főhangnem domináns-félzáradékához, vagy más hangnem egészszáradékához érve készítik elő a téma visszatérését.

Számos párizsi rondó első közjátéka a téma utolsó visszatérése előtt újra sorra kerül, így híd-szerű forma jön létre: téma – 1.közjáték – téma – 2.közjáték – téma – 1.közjáték – téma.

Ez a rondó típus J.S. Bach zenéjében is megjelenik, éspedig a kötheni időszakától kezdve, pl: a c-moll és D-dúr szólócselló-szvit Gavotte I. tételéhez Trió-rész módján csatlakozik a rondóformájú Gavotte II.: rondó a Trió-részben.

A párizsi rondó típus későbbi példáiban a közjátékok többé-kevésbé eltávolodnak a téma motívum anyagától. A forma további fejlődésében Ph. E. Bachnak is számottevő része volt, és jó részt az ő rondói készítették elő a bécsi klasszikusok rondótípusait.

E típusok sorában "Rondeau", vagy olaszosan "Rondo" jelzést olyan tételek viselnek amelyeknek tempója rendszerint élénk, mozgásjele 2/4-es, 3/8-os, vagy 6/8-os ütemben könnyedén dalszerű vagy pergő, formai funkciójuk pedig túlnyomóan többszólamú hangszeres ciklusok dúr-hangnemű zárótétele. Ezeknek a rondó-fináléknak a formai alkatával közös ugyan a rondó-elv: a kezdőtéma többszöri visszatérése, de az elv többféle formai lefolyásban kerül megvalósításra. Ugyanakkor a rondó-elv nem csak gyors dúr-finálékban, hanem "rondo" jelzés nélkül, másféle jellegű zenei anyagok formálásában is érvényesül.

3. A bécsi rondó

A bécsi rondót elemzők más és más szempontok alapján, valamint más és más elnevezések szerint osztályozzák.

1. Írott vagy hangzó terjedelem alapján kis és nagy rondót szoktak megkülönböztetni. A nagyságrendbeli osztályozás viszont szétválasztana azonos formai alkatú, és egy csoportba sorolna különböző szerkezetű típusokat is.
2. Weiner Leó elemzéseiben a rondóformákat két nagy csoportra osztja, **alsóbbrendű**, és **magasabb rendű** rondóformákra. E szerint az alsóbbrendű rondóformák függetlenek a fejlettebb formáktól / szonátaforma /, inkább közelebb állnak az összetett dalformához. Az alsóbbrendű rondóformákat az epizódok száma szerint osztályozza:
 - Egy epizódos
 - Két epizódos
 - Három epizódos

A magasabb rendű rondóformákat a szonátaforma modifikációinak / = módosítás, átalakítás, változtatás / definiálja. Gyakorlatilag a szonátaforma olyan módosulásáról van szó amelyet a zeneszerző úgy változtat meg, hogy a forma ezáltal rondó-jelleget kap.

Weiner Leó a magasabb rendű rondóformák négy típusát különbözteti meg:

- Kidolgozás nélküli szonátaforma
- Szonátaforma, de a kidolgozás előtt visszatér a főtéma
- Szonátaforma, kidolgozás helyett Trió-val, és ez előtt visszatér a főtéma
- Szonátaforma, kidolgozás helyett Trió-val

A továbbiakban a bécsi klasszikusok rondóit aszerint csoportosítjuk, hogy bennük **egy** vagy **több téma** kerül visszatérésre.

Formai alkat szerint a rondótípusok szinte száma szinte végtelen, csoportosításukhoz célszerű a rondóformájú tételben visszatérő témák számát alapul venni. Ezért a bécsi klasszikusok rondóit aszerint csoportosítjuk, hogy bennük egy vagy több téma kerül visszatérésre. Két- vagy több téma visszatérése a bécsi klasszikusok formavilágában a szonáta-elv szerint szokott végbemenni, ezért elsőként az egy-témás, azaz egytagú rondóformát elemezzük.

Az egytagú rondó:

Az egytagú rondóban egy téma tér vissza gyakran változatlanul, vagy kisebb változtatásokkal. Az egytagú rondótémák legtöbbször a főhangnem egész-záradékaival végződő, szimmetrikus tagolású normál-, nagy vagy kettős periódus típusába sorolható. Egytagú témák első bemutatása rendszerint ismétlésre kerül, mégpedig akár változatlanul, akár dinamikai, hangszerelési vagy más változtatással. Ha a téma a visszatérési háromtagúság valamelyik változatát képviseli, akkor az első tag formai alkata ritkán különbözik az egytagú rondó témától. A legtöbb háromtagú rondóforma középső tagjának a formai funkciója hasonlít a párizsi rondóból ismert közjátékokhoz. Ettől csak olyan középső tag formai funkciója különbözik, amelyiknek a terjedelme az első taghoz képest a fele, ilyen esetben a visszatérés – jellegű harmadik tag is rendszerint ugyanakkora. A háromtagú rondótémák ismétlése ugyanúgy két szakaszban szokott végbemenni mint más háromtagú formaegységeké. Az egyik szakasz az első tag, a másik szakasz a középső és a harmadik tag összefüggő, gyakran variált ismétlése.

Amelyik rondó valamennyi közjátéka " Quasi Trio " jellegű, annak a formai alkata hasonlít a triós, két triós, illetve több triós formák valamelyik változatához. Ez utóbbiak már Haydn műveiben hajlottak arra, hogy a főrész visszatérését a Trió – részhez fűzött visszavezetés vagy a Trió – rész nyitva hagyása készítse elő. Az ilyen áthidaló mozzanatok révén alakult ki az ún. Haydn rondó.

Az egyrészes bécsi rondók közjátékait – a párizsi rondótól eltérően – nem a témából merített motívum anyag továbbfejlesztése, inkább a témát felváltó ellentét jellemzi. Az ellentétes anyagú közjátékok formai alkat szempontjából két főtypusba sorolhatók, az egyik a hangnemileg és formailag többé-kevésbé elkülönülő " Quasi Trio " / = mintegy trió /, a másik a hangnemi és formai megszilárdulást elkerülő epizód típusa.

Ritka az olyan rondó, amelyiknek csak epizód jellegű közjátékai vannak. Az ilyen rondók epizódjainak az alkata annyiban hasonlít a párizsi rondók közjátékaihoz, hogy bennük a téma transzponált, részleges idézése is elő szokott fordulni.

A legtöbb bécsi rondó mind epizód, mind " Quasi Trio " jellegű közjátékot vegyesen tartalmaz. A közjáték száma és terjedelme a különféle jellegű közjátékoknak az egész tétel formatervében elfoglalt helye a változatoknak szinte korlátlan lehetőségeit nyújtja.

További változatok létrehozásában a téma visszatéréseinek különféle módozatai / variálás, transzponálás / is szerepet játszanak.

A bécsi rondók elmaradhatatlan bővítője a kód, amely igen sokféleképpen foglalhatja össze az eddig elhangzottakat.

Az egyrészes bécsi rondó lehetséges változatai:

Jelképes jelölések: A = rondótéma, B, ill. C, stb. = "Quasi Trio"-k, X = különféle epizódok. / az át, és visszavezető részek és a kódak nincsenek feltüntetve /

1. A X A B A – / Mozart: e-moll hegedű-zongora szonáta II. tételle, F-dúr hegedű-zongora szonáta I. tételle, Beethoven: c-moll zongora szonáta II. tételle /

2. A B A X A – / Mozart: B–dúr hegedű–zongora szonáta II. téttele /
3. A X A B A X A – / Mozart: G–dúr hegedű–zongoraszonáta zárótéttele, Beethoven D–dúr zongoraszonáta zárótéttele /
4. A X A B A C A – / Mozart: B–dúr hegedű–zongoraszonáta rondótéttele /

A szonáta–rondó:

A szonáta–rondó összetettebb rondóforma, tulajdonképpen két vagy több téma visszatérése a bécsi klasszikusok formavilágában a szonáta–elv szerint. A szonátaszerű szerkezet a bécsi klasszikusok által több változatban összetevődött a rondószerű szerkezettel. Tulajdonképpen a szonátaforma olyan módosulásáról van szó amelyet a zeneszerző úgy változtat meg, hogy a forma ezáltal rondó–jellegűt kap.

A háromrészes szonátaforma:

- 1. Expozíció
- 2. Feldolgozási rész
- 3. Repríz

Az expozíció elnevezés szó szerint " kiállítás " –t, átvitt értelemben " első bemutatás"–t jelent. Az expozíció a szonátaformának az első része, amelyben az egész tétel anyagát alkotó témák és motívumok első ízben hangzanak el.

A feldolgozás elnevezés világosan jelzi ennek a résznek az alkatát és formai funkcióját. Kidolgozási résznek is szokás nevezni, bár ez félrevezető, hiszen klasszikus zeneműveknek nem csak ez a része, hanem a mű egésze is teljesen ki van dolgozva.

A repríz tágabb értelemben felújítást jelent, a szonátaformában az expozíció módosított visszatérését jelenti.

Gyors szonátarondók főtémájának az alkata rendszerint szimmetrikusan tagolt periódus vagy többnyire szintén szimmetrikus tagoltságú háromtagú egyszerű forma, a tagok kiírt vagy csak jelzett hagyományos ismétlésével. A szonátarondó a bécsi klasszikusok formatípusai között a változatok legnagyobb bőségével rendelkezik. Kötöttséget mindössze két tényező mutat: az egyik a rondó – elv, vagyis a főtéma legalább kétszeri, főhangnembeli visszatérése, a másik a szonáta – elv vagyis a forma pillérei a főhangnemben exponált és ugyanabban visszatérő főtéma, valamint a mellékhangnemben exponált, majd a főhangnembe visszatérő melléktéma. E pillérek között epizód, trió, illetve feldolgozás–jellegű, valamint át– és visszavezető részek kötetlenül sorakoznak fel. Mindehhez bővítményként a melléktémát követő és annak hangnemi sorában osztozó zárótéma, továbbá az egész tételt lezáró kóda szokott járulni.

Mivel a szonátarondó szerkezetének pillérei, és a kódája nyomatékosan rögzítik a tétel főhangnemét, ezért a szonátarondó legfőképpen többszereplős művek gyors tempójú zárótételeként tölt be fontos szerepet.

TANULÁSIRÁNYÍTÓ

- A zenei művek szerkezetének formatani elemzése már bizonyos szintű zenei előképzettséget, összhangzattani, zeneelméleti és zenetörténeti ismereteket feltételez.
- A tanulónak tisztában kell lennie a kottairás jeleivel. Jól kell tudnia lapról olvasni, melynek segítségével kottakép alapján átlátja az elemezni kívánt anyag ritmizációját, metrumát, a dallamíveket, zenei mondatokat, periódusokat, modulációkat, együtthangzásokat, és helyesen értelmezi a dinamikai jelzéseket. Továbbá belső, kifinomult hallására támaszkodva hangzó felvétel alapján tudja követni a zenei darab szerkezeti egységeinek egymástól való megkülönböztetését, az alaplüktetést, a hangnemi váltásokat, stílust, stb.
- Zenetörténeti ismereteire támaszkodva tisztában kell lennie az adott zenemű keletkezési körülményeivel, az adott korszak zenei irányzataival, a főbb stílusjegyekkel. Járatosnak kell lennie a különböző zenei stílusok kiemelkedő zeneszerzőinek munkásságában: a legismertebb kompozíciók, azoknak meghatározó zenei témáinak, tételeinek, valamint hangfelvételeinek pontos ismerete elengedhetetlen.
- A tanulónak tisztában kell lennie az elemző formatan alapvető ismereteivel, a különböző zenei formák szerkezeti felépítésével. Ismernie kell a zenei mondat, periódus, motívum, frázis, funkciók fogalmát. Továbbá ismernie kell az egytagú, és többtagú rondóformák szerkezeti felépítését.
- Az elemzéseket kezdetben ajánlatos csoportosan végezni, szaktanár, vagy más tanulók közreműködésével. Az elemzeni kívánt darab kezdetben legyen egyszerű felépítésű világosan követhető, lehetőleg közismert zenemű.
- Igen hasznos feladat, ha a tanuló, vagy szaktanár az elemzeni kívánt mű partitúrájából a főbb, jellemző témákat, vagy azok részletét felírja a táblára, és a tanuló a felírt kottakép alapján próbája megállapítani, hogy az adott téma-részlet, frázis a rondóforma mely részére alkotja.
- Az alábbiakban Weiner Leó elemzésével mutatunk be egy példát a magasabb rendű rondóformáról, amely tulajdonképpen egy szonátaforma melyben kidolgozás helyett "Quasi Trió" szerepel.

Beethoven f-moll szonátájának negyedik tételének / Prestissimo / rövid formai elemzése:

- Expozíció: A főtéma háromrészű összetett mondat, melyen belül a közép-, és utórész külön kis periódus. A téma önmaga elmodulál a melléktéma irányába és ezzel feleslegessé teszi a külön átvezetést. Az expozíciót záró ütem egyszersmind a visszatérő ütem is, visszatérés az expozíció ismétléséhez.
- Quasi Trio: Három részű dalforma variált ismétlésekkel .
- Reexpozió: Szabályosan csatlakozik a főhangnemben álló melléktéma, majd záró téma. Kóda nincs.

ÖNELLENŐRZŐ FELADATOK

1. feladat:

A tanuló elemezze Fr. Couperin Rondeau c. művét.

Rondeau

Fr. Couperin

1. ábra. Fr. Couperin Rondeau című műve

2. feladat:

A tanuló definiálja a következő zenei fogalmakat:

- Epizód
- Egy tagú rondó
- Szonáta rondó

3. feladat:

Beethoven: Rondo A Capriccio című művének elemzése

Rondo a capriccio

L. van Beethoven

The image displays a musical score for the first part of Beethoven's 'Rondo a capriccio'. It consists of seven staves of music, each starting with a measure number: 1, 9, 17, 25, 31, 39, and 47. The music is written in treble clef with a key signature of one sharp (F#) and a 2/4 time signature. The notation includes various rhythmic patterns, slurs, accents, and trills, characteristic of the piece's lively and virtuosic style.

2. ábra. Beethoven: Rondo A Capriccio / részlet /

4. feladat:

A tanuló írjon le néhány lehetséges változatot az egy részes Bécsi rondó szerkezetére:

Jelképes kelölések: A = rondótéma, B, ill. C, stb. = "Quasi Trio"-k, X = különféle epizódok

MEGOLDÁSOK

1. feladat:

Fr. Couperin Rondeau c. művének elemzése:

Rondeau Fr. Couperin

3. ábra. Fr. Couperin Rondeau című műve

Egytagú rondóforma: A – A – közjáték – A – A .

2. feladat:

- Epizód: "közbeiktatás" . Refrénszerűen visszatérő főtémából épülő műveknél a közbülső tagok, új zenei anyagok hordozói, egyúttal a kontraszt szerepét is betöltik
- Egy tagú rondó: Az egytagú rondóban egy téma tér vissza gyakran változatlanul, vagy kisebb változtatásokkal.
- Szonáta rondó: A szonáta-rondó összetettebb rondóforma, tulajdonképpen két vagy több téma visszatérése a bécsi klasszikusok formavilágában a szonáta-elv szerint. A szonáta-szerű szerkezet a bécsi klasszikusok által több változatban összetevődött a rondószerű szerkezettel.

3. feladat:

Beethoven: Rondo A Capriccio című művének elemzése.

Rondo a capriccio

L.van Beethoven

The image shows a musical score for 'Rondo a capriccio' by Beethoven. It consists of three staves of music. The first staff is labeled 'A' and starts at measure 1. The second staff is labeled 'B' and starts at measure 9. The third staff is labeled 'C' and starts at measure 17. The music is in 2/4 time and D major. The score includes various musical notations such as notes, rests, and slurs.

4. ábra. Beethoven: Rondo A Capriccio / részlet /

Több tagú rondóforma, a szerkezete: A – B – A – C – A – B – A.

4. feladat:

Az egyrészes bécsi rondó lehetséges változatai:

1. AXABA
2. ABAXA
3. AXABAXA
4. AXABACA

IRODALOMJEGYZÉK**FELHASZNÁLT IRODALOM**

Gárdonyi Zoltán: Elemző Formatan, A Bécsi Klasszikusok Formavilága, Editio Musica Budapest 1990.

Darvas Gábor: Zenei Zseblexikon, Zeneműkiadó, Budapest 1978.

Weiner Leó: A Hangszeres Zene Formái, Zeneműkiadó Vállalat, Budapest 1955.

Brockhaus Riemann: Zenei Lexikon, Zeneműkiadó, Budapest 1979.

Beethoven Album II. Zongorára, Editio Musica, Budapest

MUNKANYAG

A(z) 1436–06 modul 010–es szakmai tankönyvi tartalomeleme felhasználható az alábbi szakképesítésekhez:

A szakképesítés OKJ azonosító száma:	A szakképesítés megnevezése
54 212 02 0010 54 01	Kántor-énekvezető
54 212 02 0010 54 02	Kántor-kórusvezető
54 212 02 0010 54 03	Kántor-organista
54 212 03 0010 54 01	Jazz-énekes
54 212 03 0010 54 02	Jazz-zenész (a hangszer megjelölésével)
54 212 04 0010 54 01	Hangkultúra szak
54 212 04 0010 54 02	Klasszikus zenész (a hangszer megjelölésével)
54 212 04 0010 54 03	Magánénekes
54 212 04 0010 54 04	Zeneelmélet-szolfézs szak
54 212 04 0010 54 05	Zeneszerzés szak
54 212 05 0010 54 01	Népi énekes
54 212 05 0010 54 02	Népzzenész (a hangszer megjelölésével)
31 212 01 0010 31 01	Szórakoztató zenész II. (hangszer és műfaj megjelölésével)

A szakmai tankönyvi tartalomelem feldolgozásához ajánlott óraszám:

12 óra

MUNKANYAG

A kiadvány az Új Magyarország Fejlesztési Terv
TÁMOP 2.2.1 08/1-2008-0002 „A képzés minőségének és tartalmának
fejlesztése” keretében készült.

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap
társfinanszírozásával valósul meg.

Kiadja a Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet
1085 Budapest, Baross u. 52.

Telefon: (1) 210-1065, Fax: (1) 210-1063

Felelős kiadó:
Nagy László főigazgató